

UZROČNI PROCESI DEMOKRATSKIH PROMJENA: SOCIOEKONOMSKI RAZVOJ ILI SOCIOKULTURNI ČINITELJI?

Pero MALDINI
Sveučilište u Dubrovniku, Dubrovnik

UDK: 321.7:316.42
321.7:316.7

Pregledni rad

Primljeno: 18. 5. 2006.

Razmatrajući demokratizaciju tranzicijskih društava, u članku se nastoje odrediti uzročni procesi demokratskih promjena. Smatrajući sociostrukturne uvjete nužnim, ali nedovoljnim za uspostavu demokracije, ističe se važnost sociokulturnih činitelja i postavlja se tvrdnja o djelovanju političke kulture kao interventne varijable u interakciji socioekonomskog razvoja i demokracije. Ta se tvrdnja propituje s različitih aspekata odnosa socioekonomskih i sociokulturnih dimenzija demokratizacijskoga procesa. Ekonomski razvoj i drugi strukturalni činitelji ne djeluju izravno niti sami po sebi utječu na pojavu i održanje demokracije. Taj je utjecaj posredovan sociokulturnim činiteljima, osobito političkom kulturom. Demokratizacija je stoga kolektivna akcija oblikovana sociokulturnim činiteljima. Utjecaj sociostrukturnih uvjeta na proces demokratizacije odvija se kroz djelovanje sociokulturnih činitelja koji određuju oblike i dosege kolektivne akcije te u konačnici razinu i stabilnost demokracije. U tranzicijskom kontekstu, demokratizacija se odvija podjednako kao sociostrukturna modernizacija i kao sociokulturna adaptacija.

Ključne riječi: demokracija, demokratizacija, ekonomski razvoj, modernizacija, sociokulturni činitelji, građanska politička kultura, liberalne aspiracije

✉ Pero Maldini, Sveučilište u Dubrovniku, Ćira Carića 4,
20 000 Dubrovnik, Hrvatska
E-mail: pero.maldini@unidu.hr

UVOD

Demokratizacijski procesi u današnjim tranzicijskim društvima pokazuju da ne postoji samo jedan put nego više putova u demokraciju. Različiti ishodi demokratizacije u pojedinim društvima rezultirali su pomicanjem akademskog interesa prema identificiranju činitelja koji omogućuju novim demokracijama održanje, odnosno prema onima koji ih čine slabima. Konsolidacija demokracije došla je u središte zanimanja. To je raspravu o demokratizaciji usmjerilo prema strukturi i akterima i njihovoj važnoj ulozi u uzrokovanju demokracije, odnosno prema istraživanju kako ekonomski razvoj, institucije sustava i politička kultura oblikuju demokraciju. Demokratizacija je bila konceptualizirana kao diskurs, kao skup institucionalnih promjena, oblik djelovanja političkih elita, politički sustav ovisan o kontroli građana te kao praksa vladavine. Većina utjecajnih studija usredotočila se na određenje sociostrukturnih preduvjeta demokracije (njezina nastanka i održanja), odnosno na razlikovanje što demokracija jest, a što nije.¹ Prihvatajući značenje rasprave o preduvjetima, čini se da bi za sustavniji uvid u demokratizacijske procese u tranzicijskim društvima raspravu trebalo više usmjeriti prema uzrocima demokracije,² poglavito onima sociokulturnima. Na tom su tragu i nastojanja ovog rada.

Iako ih je teško razdvajati, većinu rasprava koje razmatraju pitanja demokratizacije, odnosno preduvjeta i uzroka demokracije, moglo bi se (u najširem smislu) svrstati među političko-kulturalne i strukturalističke pristupe.³ Političko-kulturalni pristupi ističu ulogu sociokulturnih činitelja u pojavi i održanju demokracije. Kulturno i političko naslijeđe, tradicija, vrijednosti, uvjerenja i stavovi oblikuju subjektivne orijentacije prema politici, koje pak određuju političko ponašanje i preferencije građana i političkih elita. Na taj način politička kultura i društvene vrijednosti određuju i konačne performanse sustava (omogućuju ga ili ga ograničuju). Utjecaj političke kulture (osobito u tranzicijskom kontekstu) nadvladava značenje ekonomske razvijenosti i nekih drugih strukturalnih činitelja, pa se sociokulturni činitelji (osobito obilježja političke kulture) postavljaju kao determinanta u uspostavi i održanju demokratskoga poretka. Građanska politička kultura ističe se kao preduvjet, ali i jedan od uzročnika demokracije.⁴

Nasuprot stavovima kulturalnih pristupa stoje strukturalistički (modernizacijski) pristupi, koji tvrde da su stavovi građanske kulture prije posljedica demokracije nego njezin uzrok. Prema njima, demokracija se uspostavlja zbog drugih razloga, a ne zbog stavova građanske kulture u društvu. Strukturalistički pristupi upućuju na pozadinske uvjete ili strukture koje moraju postojati u društvu da bi odredile gdje i ka-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 17 (2008),
BR. 3 (95),
STR. 327-349

MALDINI, P.:
UZROČNI PROCESI...

da se demokracija može razviti. One pokazuju kako demokracija, kad se jednom pojavi iz bilo kojeg razloga, obično opstaje u onim društvima koja postižu minimalnu razinu ekonomskog razvoja, koji pak generira odgovarajuće strukturne promjene u društvu koje pogoduju razvoju demokracije. I-pak, čini se kako strukturalističke teorije ne uspijevaju sasvim objasniti uzročnu vezu između ekonomskog razvoja i demokracije. Naime, nije jasno uzrokuje li visoka razina razvijenosti demokraciju ili postojanje demokracije omogućuje ostvarenje ovog razvoja.

Naš je stav da bez odgovarajućega stupnja usvojenosti demokratskih vrijednosti u društvu (pristajanja uz demokratske vrijednosti) uspostava djelotvorne demokracije nije moguća i usprkos postojanju nužnih sociostrukturnih preduvjeta. Ovo se stajalište uklapa među kulturalne pristupe i stoji nasuprot stavovima više strukturalističkih studija, koje, usprkos recentnim promjenama unutar tranzicijskih društava, i nadalje ostaju pri tvrdnji o determinirajućoj ulozi strukturalnih činitelja u konstituciji demokracije, pritom zanemarujući ili isključujući ulogu sociokulturnih činitelja. Naša polazna tvrdnja jest da su upravo sociokulturni činitelji (osobito politička kultura) ona interventna varijabla između strukturalnih uvjeta i demokracije, a što je posebno izraženo u tranzicijskom kontekstu. Neprihvatanje sociokulturne dimenzije razlog je zbog čega su sociostrukturni pristupi nepotpuni u objašnjenju demokratizacijskih procesa u postsocijalističkim društvima.

Iako naizgled suprotstavljeni, ovi pristupi razmatraju različite aspekte iste pojave. Njihovo dovođenje u uzajamni odnos prema demokraciji moglo bi biti primjerenije od razmatranja u okviru jednog od pristupa. Stoga bi ove tvrdnje trebalo provjeriti razmatranjem utjecaja ekonomskog razvoja i modernizacije (socioekonomska varijabla) i sociokulturnih činitelja, osobito političke kulture (sociokulturna varijabla), na procese uspostave i održanja demokracije tako da se uzme u obzir mogućnost recipročne uzročnosti među ovim varijablama. Na ovaj način uzroci promjena u razinama demokracije odredili bi se na temelju odnosa između strukturalnih svojstava društva i stavova građanske kulture proširenima u javnosti.

DEMOKRACIJA I DEMOKRATIZACIJA

Moderna demokracija jest sustav vladavine u kojem građani ostvaruju svoja prava i uređuju svoj zajednički život djelujući neizravno kroz natjecanje i suradnju svojih izabranih predstavnika. Izabrani predstavnici, koji u ime građana obnašaju političku vlast, odgovaraju građanima za svoje djelovanje. Sustav demokratske vladavine jest skup obrazaca koji određuju metode i oblike djelovanja političkih aktera u pristupu vlasti,

strategija koje akteri mogu upotrijebiti da bi taj pristup ostvarili te pravila koja slijede u stvaranju kolektivno obvezujućih odluka i u njihovoj provedbi (obnašanje vlasti). U razdoblju između izbora građani mogu utjecati na javne politike kroz široku mogućnost drugih posrednika (interesnih skupina, društvenih pokreta, građanskih udruga). Moderna demokracija tako omogućuje raznovrsnost kompeticijskih procesa i kanala za iskazivanje interesa i vrijednosnih orijentacija – ne samo političkih nego i teritorijalnih, kolektivnih i individualnih. Sve te sastavnice dio su demokratske prakse.

Međutim, problem može nastati kad ispravno uspostavljena i stabilna većina regularno donosi odluke na štetu manjine. U tim okolnostima uspješne demokracije definiraju temeljna načela većine na način koji će zaštititi prava manjine. U demokraciji mora postojati suglasnost da onaj tko dobije veću izbornu podršku ili utjecaj na politiku neće upotrijebiti svoju privremenu nadmoć da bi spriječio gubitnike u preuzimanju službe ili stjecaju utjecaja u budućnosti. Vrijedi i obrat. Da bi se nastavili natjecati za vlast, trenutna gubitnici trebaju poštovati pravo pobjednika da donose obvezujuće odluke. Da bi demokracija napredovala, valja slijediti proceduralne norme i poštovati građanska prava. Bilo koja politika koja ne uspije definirati takva ograničenja prema sebi – ne uspijeva ostvariti ni vladavinu zakona. Osim toga, ovakvo ograničavanje omogućuje ravnopravno i legitimno iskazivanje različitih interesa u javnosti. Zbog toga se kao nužnost i središnje obilježje demokracije postavlja suradnja. Akteri moraju dobrovoljno donositi kolektivne odluke zasnovane na općem interesu. Oni moraju surađivati, kako bi se mogli natjecati. Moraju biti sposobni za kolektivno djelovanje kroz stranke, udruge i pokrete, kako bi odabrali kandidate, artikulirali interese, zahtjeve vlastima te politiku utjecaja (usp. Karl i Schmitter, 1991., 76-82).

Sukladno polaznim tvrdnjama, demokratizaciju kao kompleksan proces transformacije iz nedemokratskoga poretka u demokratski politički poredak razmatramo kao sociostrukturnu modernizaciju (poglavito kroz utjecaj ekonomskog razvoja na razvoj demokracije) te sociokulturnu adaptaciju (kroz utjecaj političke kulture na razvoj demokracije i demokratsku resocijalizaciju). S aspekta kriterija prema kojima određujemo njezine dosege (stupanj demokratiziranosti), demokratizaciju treba promatrati duž kontinuuma od minimalne do maksimalne pozicije. Naime, nejednako i nepotpuno određenje kriterija u određivanju stupnja demokratiziranosti (razine demokracije) određenoga društva u osnovi je manjkavosti (neusporedivosti) mnogih nalaza strukturalističkih pristupa u objašnjenju uzroka i uvjeta demokracije. Ovaj je aspekt posebno važan u kontekstu tranzicije postsocijalističkih društava,

tijekom koje se pojavio novi fenomen sve većega rascjepa između izborne (formalne) i liberalne (djelotvorne) demokracije.

Minimalnu razinu demokracije mogli bismo odrediti na temelju dvaju osnovnih zahtjeva. Prvi je zahtjev prisutnost natjecanja. On se može ustanoviti ako postoje institucije sustava i demokratska procedura kroz koje građani mogu slobodno iskazati svoje preferencije (podrazumijeva oporbene političke opcije) i ako postoji institucionalno ograničenje (zaštita) od posezanja političke vlasti prema tim slobodama. Drugi zahtjev minimalne demokracije jest uključenost (opće pravo glasa) za sve građane, neovisno o njihovim sekundarnim (nacionalnim, vjerskim, imovinskim i sl.) obilježjima. Osnovno minimalističko shvaćanje razumije demokratizaciju kao redovito održavanje izbora i uvođenje osnovnih normi, što čini slobodne izbore mogućima (odsutnost prisile, natjecanje političkih stranaka i opće pravo glasa). Međutim, to samo po sebi ne jamči postojanje slobode, jednakosti (pred zakonom) i poštivanje građanskih sloboda.

Šire shvaćanje, koje nešto više uzima u obzir uključenost, osim navedenoga pretpostavlja i uvođenje liberalnih individualnih prava (pravo udruživanja, pravo javnog osporavanja, vjerske slobode, slobodu izražavanja, slobodu tiska i alternativnog informiranja, slobodu obnašanja javnih dužnosti) ili stvaranje poliarhijskoga poretka (usp. Dahl, 1998.). To je demokratizacija zasnovana na građanskim pravima, nasuprot formalnoj demokratizaciji. Pitanje demokratičnosti stoga nije u uspostavi političkih institucija i formalnih prava, nego imaju li ona stvarno značenje za građane. Slijedeći Dahla, Huntington definira demokraciju kao politički sustav koji zadovoljava tri zahtjeva: natjecanje, uključenost i građanske slobode (Huntington, 1991., 7). Važnost ove definicije utoliko je veća ukoliko se povećava broj društava s općim pravom glasa i otvorenim natjecanjem, ali bez razvijena sustava građanskih sloboda. Ta društva potkrepljuju činjenicu da dimenzija građanskih sloboda može biti potpuno neovisna o dimenzijama natjecanja i uključenosti. Stoga su kriteriji minimalne demokracije nedovoljni za određenje razine demokratiziranosti nekog društva, pa se javlja potreba šireg određenja na osnovi dodatnih kriterija.

Njih bismo mogli odrediti kao stvarne kriterije (naglašavaju kvalitete ljudskog iskustva i društvenih odnosa), konstitucionalne kriterije (ističu legalne procedure kao što su izbori i referendum) te političko-procesne kriterije (ističu interakcije među politički konstituiranim akterima). Poredak možemo smatrati demokratskim ako održava široko građanstvo, građansku jednakost, građansku participaciju, značajno poštivanje mišljenja građana uz poštivanje aktivnosti političke vlasti, jednako kao i zaštitu građana od posredničkog upletanja države.⁵

Primijenjeno na tranzicijska društva, a u okviru ovakva definiranja, bilo bi primjereno razlikovanje četiriju osnovnih tipova poretka: liberalna demokracija, minimalna demokracija, autoritarni poredak i prekinuti poredak. Liberalna demokracija jest poredak koji obilježava značajno i prošireno političko natjecanje, dostatna uključenost općega prava glasa na nacionalnim izborima i visoka razina građanskih sloboda. Minimalne demokracije jesu oni politički poreci koji imaju natjecanje i uključenost općega prava glasa bez visoke razine građanskih sloboda. Autoritarni su poreci oni čiji politički sustav ne zadovoljava zahtjeve natjecanja i/ili uključenosti. Prekinuti poreci jesu ona društva koja su okupirale strane sile tijekom rata ili oni u kojima se raspala središnja vlast (Doorenspleet, 2000., 389).

SOCIOEKONOMSKI RAZVOJ I DEMOKRACIJA

Teza da ekonomski razvoj pridonosi demokraciji etablirani je stav modernizacijske teorije, prema kojoj se moderne demokracije pojavljuju pod određenim uvjetima kapitalističke industrijalizacije. Još je Marx upozorio na važan utjecaj ekonomskog razvoja na sociostrukturne promjene, označivši buržoaziju glavnom snagom koja stoji iza pojave demokracije. Moore, u svojoj poznatoj studiji o glavnim europskim demokracijama, također ističe ulogu urbane buržoazije i srednje klase u transformaciji političkoga sustava u demokraciju (Moore 1993., 108-110, 15-131, 413-432). Tocqueville, u svojoj studiji o američkim institucijama, upozorava na važnost jednakosti i građanskih prava te građanskih udruga kao osnove društvenoga pluralizma u poticanju demokracije (usp. Tocqueville, 2001.).⁶ Max Weber afirmira kulturalne elemente ističući važnost protestantizma u razvoju zapadnih demokracija. On smatra individualizam i osjećaj osobne odgovornosti, inače inherentne protestantskoj etici, glavnim uvjetima razvitka buržoaske klase i demokratske političke kulture (usp. Weber, 1989.). Slijedeći Webera, mnogi suvremeni autori produbili su istraživanje preduvjeta i obilježja demokratske kulture. Pojam moderne osobnosti (Lerner, 1958.)⁷ te osobito pojam građanske kulture (Almond, Verba, 2000.) identificirani su kao bit participativnoga (demokratskog) poretka.

Lipset pak, vodeći komparativno istraživanje na agregatnoj razini s naglaskom na socioekonomskim karakteristikama društava kao uzročnim faktorima demokratizacije, pokrenuo je novi trend u kojem je fokus okrenut od individualnih obilježja prema obilježjima sustava (Lipset, 1959.). Za razliku od prethodnika, on ne govori o pojedinačnim ili glavnim činiteljima koji određujuće utječu, nego o skupu (sindromu) različitih preduvjeta koji imaju zajednički učinak na procese demokratizacije, specifičnom za svako određeno društvo, po ko-

jemu se društva međusobno i razlikuju. Ova izvanredno utjecajna Lipsetova studija sugerirala je pozitivan linearni odnos između socioekonomskog razvoja i demokratskog razvoja te pokrenula široku diskusiju o utjecaju socioekonomskog razvoja na demokraciju. Njegov je zaključak bio da ekonomski razvoj uključuje industrijalizaciju, urbanizaciju, visokoškolske standarde i stabilan rast općega blagostanja u društvu, da je temeljni uvjet održive demokracije i znak djelotvornosti čitavoga sustava. Međutim, dodao je da stabilnost određenoga demokratskog sustava ovisi ne samo o efikasnosti sustava u socioekonomskoj modernizaciji nego i o učinkovitosti i legitimnosti političkoga sustava (Lipset, 1959., 86, 105). Lipset tako prvi upozorava na podjednaku važnost ovih dvaju činiteља. On je ustvrdio i da je socioekonomski razvoj potreban, ali ne i dovoljan uvjet za uspostavu i/ili održanje demokratskoga političkoga sustava. Zaključci ove analize osiguravaju valjanu osnovu onim aspektima modernizacijske teorije koji razmatraju demokratski razvoj kao evolucijski fenomen.

Lipsetovi nalazi o povezanosti demokracije s ekonomskim razvojem ipak nisu odgovorili na dva pitanja: jesu li veći izgledi da se demokracija pojavi u zemljama koje se ekonomski razvijaju ili demokracija može biti uspostavljena neovisno o ekonomskom razvoju, ali s većim izgledima da opstane u razvijenim zemljama. Odgovore su pokušale dati kasnije studije, i to s dva temeljna aspekta koje možemo nazvati endogenim i egzogenim. Endogeni aspekt zapravo je u osnovi modernizacijske teorije, kojoj je osnovna pretpostavka da postoji jedan glavni proces kojemu je demokratizacija zadnji stupanj. Modernizacija sadrži stupnjevano razlikovanje i specijalizaciju socijalnih struktura koja kulminira u odvajanju političke strukture od ostalih struktura i čini demokraciju mogućom. Industrijalizacija, urbanizacija, rast obrazovanja i komunikacija uzrokuju akumulaciju socijalnih promjena koje društvo čine spremnim za demokratizaciju.

Prema endogenom objašnjenju, ekonomskim razvojem u autoritarnim društvima stječu se preduvjeti za demokratsku tranziciju. Riječ je o stanovitom ekonomskom determinizmu po kojemu u tim društvima, kada dođu na odgovarajući stupanj ekonomske razvijenosti, socijalna struktura postaje kompleksna, proces rada počinje zahtijevati aktivnu suradnju sa zaposlenicima te se pojavljuju i organiziraju nove društvene skupine. Sustav tada ne može više djelotvorno funkcionirati vođen iz jednoga središta, jer društvo postaje presloženo, tehnološke promjene omogućuju izravnim proizvođačima odgovarajuću autonomiju, pojavljuje se građansko društvo, pa diktatorski oblici kontrole gube učinkovitost. Demokracija je endogena ako je rezultat razvoja u okviru autoritarnoga sustava. U skladu s ovom teorijom, slijed događaja

pruža očekivanja da će se siromašne autoritarne zemlje razvijati i postati demokratske kada dostignu određeni prag razvijenosti, obično mjeran dohotkom po glavi stanovnika (usp. Przeworsky i Limongi, 1997., 157-163; Przeworsky (ur.), 2005., 78-136; Boix i Stokes, 2003., 518-521).

Ipak, brojni primjeri pokazuju da diktature mogu propasti, a demokracije se pojaviti na bilo kojem stupnju razvijenosti. One mogu propasti zbog više razloga, gdje je nerazvijenost tek jedan od njih i gdje sve ove posljedice modernizacije nemaju nikakvu posebnu ulogu. Uostalom, nisu li mnoge europske zemlje demokratizirane nakon 2. svjetskog rata, ne zbog modernizacije, nego pod patronatom međunarodnih činitelja, dok su istodobno neke diktature nastavile egzistirati?⁸ Nekadašnji socijalistički sustavi propali su ne zbog ekonomskih kriza, nego prije svega zbog raspada SSSR-a i međunarodnoga pritiska, što je omogućilo demokratske promjene. Jednako kao što sama po sebi ne uzrokuje demokraciju, modernizacija ne uzrokuje ni demokratizacijske valove na međunarodnoj razini. Te situacije u pravilu proistječu iz političkih promjena nakon propasti autokratskih sustava. Razlike u stupnju ekonomske razvijenosti i moderniziranosti tih društava prije promjena nisu imale nikakvu ulogu i postale su relevantne tek poslije. Stoga bismo o demokratizaciji u tranzicijskim društvima mogli govoriti prije kao o egzogenom nego kao o endogenom procesu. Egzogeni aspekt pretpostavlja upravo taj utjecaj vanjskih činitelja kao ključan za razvoj demokracije, a njegova je aktualnost izrazita nakon vala demokratizacije postsocijalističkih društava.

Pojava demokracije može se promatrati i kao rezultat strateškoga djelovanja aktera, a ne objektivnih uvjeta. S tog aspekta demokracija nije ni usputni ni izravni proizvod ekonomskoga razvoja. Nju uspostavljaju politički akteri koji time ostvaruju određene političke ciljeve i ona može biti inicirana na bilo kojem stupnju razvijenosti (utoliko je točan O'Donnell-Schmitterov pristup, iako ulogu aktera i strategija pretpostavlja determinističkim uvjetima pojave demokracije).⁹

Dio strukturalističkih studija analizira razine demokracije u razdobljima koja su određena društva provela pod demokratskom vladavinom. Međutim, treba primijetiti da iz ove analize nije jasno podržava li ekonomski razvoj samo postojeće demokracije ili jednako tako promiče pojavu novih demokracija. Vrlo utjecajna analiza Przeworskog i Limongija (1997.) usredotočena je na nastanak demokracija. One su klasificirane jednostavno, prema minimalističkim kriterijima (na demokratske i autokratske), nakon čega su analizirane promjene od 1950. do 1990. godine. Glavni je zaključak da ekonomski razvoj pridonosi opstanku postojećih demokracija, ali ne utječe na promjene režima koje uspostavljaju demokraciju.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 17 (2008),
BR. 3 (95),
STR. 327-349

MALDINI, P.:
UZROČNI PROCESI...

Autori tvrde da ovi nalazi obezvređuju teoriju modernizacije, potvrđujući O'Donnell-Schmitterov pristup ključne uloge političkih elita, prema kojemu je demokratizacija rezultat akcije, a ne uvjeta, odnosno da proces demokratizacije proizlazi od akcije elite koja je autonomna u odnosu na preferencije javnosti. Przeworski i Limongi zaključuju da ekonomski razvoj snažno pridonosi demokraciji. Također tvrde da prodemokratska kultura može pomoći postojećim demokracijama da se održe, ali da ne pridonosi procesu demokratizacije. Iako su svojim zaključcima ovi autori dali važan doprinos, njihovi nalazi mogu biti problematični zbog dihotomnoga mjerenja demokracije (upotreba minimalnih uvjeta demokracije), kao i zbog odbacivanja kulturalne dimenzije modernizacije (izostavljanje sociokulturnih odrednica, zbog čega su nejasni osnova, uvjeti i razlozi djelovanja elita).

Iz prethodnog se vidi da socioekonomski razvoj sam po sebi ne pokreće društvo iz autoritarnoga poretka u demokratsku tranziciju,¹⁰ iako pomaže održanju postojećega demokratskog poretka. To je vidljivo iz više primjera, posebno ukoliko taj odnos promatramo tijekom različitih vremenskih razdoblja.¹¹

Posebno je pitanje u kojem opsegu demokratizacija treba uključivati eliminaciju socioekonomske nejednakosti. Demokracija je politički, a ne ekonomski poredak. Međutim, postojanje ili izostanak ekonomskih prava presudno utječe i na politička prava. I u razvijenim demokracijama siromaštvo uvjetuje ograničen pristup i utjecaj u sferi javnosti, čime stvara ozbiljne zapreke demokratskom građanstvu. Modernizacijske teorije smatraju kapitalizam, obrazovanje i potrošnju mjerilima modernosti i smjernicama za nastanak demokratskoga poretka. Međutim, kapitalizam ne može sam po sebi jamčiti nastanak ni održanje demokracije. Kapitalizam postoji nezavisno od demokracije i jedno ne proistječe iz drugoga. Štoviše, demokracija proizvodi napetosti prema kapitalističkom poretku jer osnažuje socijalno i ekonomski podčinjene skupine, koje javno propituju postojeće socioekonomske odnose.

Iako ekonomski razvoj u određenom opsegu ima predvidljive sociostrukturne, sociokulturne i političke posljedice, te posljedice nisu zakonitost, one su prije vjerojatni trendovi. Ipak, visoka je vjerojatnost da će se točno određene promjene dogoditi jednom kad društvo uplovi u industrijalizaciju. Iako ekonomski razvoj pritišće društva u općem smjeru, čini se da ih manje međusobno približava koliko ih pomiče paralelnim putanjama oblikovanim njihovim kulturnim naslijeđem. Stoga nije sigurno da će snage modernizacije u doglednoj budućnosti proizvesti homogeniziranu svjetsku kulturu (Inglehart, Baker, 2000., 49).¹²

POLITIČKA KULTURA I DEMOKRACIJA

Opća podrška demokraciji proširena je gotovo posvuda, pa tako građani u tranzicijskim društvima iskazuju mišljenja o poželjnosti demokracije kao i građani najrazvijenijih demokracija. Ipak, ove poželjne vrijednosti često su površne i nužno ne odražavaju stvarno opredjeljenje za ključne demokratske norme. Stoga tvrdnja da je otvorena podrška demokraciji na individualnoj razini pouzdano mjerilo demokratičnosti institucija (usp. Seligson, 2002., 275; Muller i Seligson, 1994., 646), na socijalnoj razini pokazuje se pogrešnom.¹³ Naime, da bi se prikazala veza između političke kulture i demokratskih institucija, stavovi na individualnoj razini moraju biti skupljeni na socijalnu razinu, jer je demokracija obilježje društava, a ne pojedinaca. Podaci istraživanja na toj osnovi pokazuju da politička kultura koja ističe samoizražavanje, toleranciju, povjerenje i zadovoljstvo životom, te participacijske orijentacije, ima ključnu ulogu u djelotvornoj demokraciji (usp. Inglehart i Welzel, 2003., 14-15; Inglehart i Welzel, 2005.b, 244). Ove orijentacije važne su za razvitak demokratskih institucija, jer ako vrijednosti tolerancije, povjerenja i participacije nisu dublje ukorijenjene, izgledi za djelotvornu demokraciju na socijalnoj razini slabi su usprkos općoj iskazanoj podršci demokraciji.

U odnosu političke kulture i demokracije treba razlikovati stabilnost demokracije i razine demokracije kao odvojene dimenzije. Dimenzija stabilnosti govori o unutrašnjoj koherenciji i otpornosti demokratskoga poretka prema opstrukciji. Sociokulturni činitelji koji presudno utječu na održanje demokratskih institucija jesu stavovi kao što su vjerovanje u mogućnost utjecaja na političke odluke (subjektivna politička kompetencija), osjećaj naklonjenosti političkom sustavu (prihvatanje demokratskoga poretka kao poželjnog) i vjerovanje da se sugrađanima u osnovi može vjerovati (interpersonalno povjerenje).¹⁴ Društva s visokom razinom ovih stavova građanske kulture prije će prihvatiti demokraciju i održati je stabilnom nego društva s niskom razinom, bez obzira na socio-ekonomske činitelje, poput stupnja ekonomske razvijenosti.¹⁵ Demokratska stabilnost zahtijeva stoga kulturu koja će demokraciju podržavati. Prihvatanje demokratskih vrijednosti i normi, kao i demokratske procedure, osnova su demokratskoga legitimiteta. On je u samoj osnovi stabilnosti demokratskoga poretka i njegova djelotvornog funkcioniranja, pa će ga održati stabilnim i u uvjetima kriza i smanjene performanse sustava.

Razina demokracije označuje stupanj demokratiziranosti društva, odnosno kvalitetu demokratskoga funkcioniranja političkoga sustava u ostvarenju proklamiranih vrijednosti demokracije (slobode, jednakosti, građanskih prava) te poštiva-

nja demokratske procedure i odgovornosti političke vlasti. Razine demokracije mjerljive su i usporedive (u određenim razdobljima i među različitim društvima). Mnoge strukturalističke studije kao mjeru razine demokracije uzimaju kriterije minimalne (formalne) demokracije. Međutim, takvim reduciranjem izostaje uvid u cjelinu društvenih odnosa i izmiče objektivna procjena djelotvornosti demokracije u konkretnom društvu.

Poštujući ključnu ulogu aktera (političkih elita) u procesu demokratizacije, treba reći da njihovo djelovanje ipak nije autonomno – ni u odnosu na preferencije građana ni u odnosu na kulturu. Naime, političke elite ne djeluju u vakuumu. Izbor njihovih strategija strukturiran je institucijama u kojima djeluju, a političko ponašanje i akcije bitno su obilježene sociokulturnim i političkim naslijeđem. Akteri ne odgovaraju situacijama izravno, nego im odgovaraju kroz posredovane orijentacije. Orijentacije prema akciji jesu opće dispozicije aktera na osnovi kojih oni djeluju na određen način u konkretnoj situaciji. Takve opće dispozicije strukturiraju akciju. Ako ih akteri nemaju, ili ako su orijentacije pogrešno oblikovane ili nedosljedne, akcije će biti promašene, bez osnova, anomične. Treba spomenuti da orijentacije nisu stavovi (orijentacije su opće, a stavovi su posebni; stavovi, sami po sebi, proizlaze iz orijentacija koje se iskazuju kroz stavove). Orijentacije se mijenjaju i nisu čiste subjektivne refleksije objektivnih uvjeta. One nisu stečene automatski, nego moraju biti naučene, što se odvija uz djelovanje vanjskih socijalizacija. Iako strukturalistički pristupi ne odbijaju značenje političke socijalizacije, ono što ih razdvaja od kulturalista jest pitanje kasnijega životnog učenja ili resocijalizacije. Vezano uz ovu tematiku, kulturalisti kreću od pretpostavke kumulativne socijalizacije. To znači dvoje: prvo, iako se učenje tiče cjeloživotnog učenja, rano učenje (zapravo sve prethodno učenje) smatra se svojevrsnim filtrom kasnijeg učenja: rano učenje uvjetuje kasnije učenje i taj je utjecaj teško zanemariti (Eckstein, 1988., 791).

Ovaj socijalizacijski moment važan je zato što određuje sposobnost i opseg prihvaćanja društvenih promjena, osobito u uvjetima snažnoga društvenog diskontinuiteta, kao što je demokratska tranzicija postsocijalističkih društava. Za razvoj demokracije nužna je stoga odgovarajuća kulturna prilagodba (sociokulturna adaptacija), u konkretnom slučaju demokratska resocijalizacija, koja, prije svega, pretpostavlja pristajanje uz vrijednosti građanske kulture (zbog njezine korespondencije s održanjem i djelovanjem demokratskoga poretka). Međutim, je li i u kojoj mjeri takva resocijalizacija moguća s obzirom na pretežno predgrađansko i autoritarno političko naslijeđe tranzicijskih društava? Nije li socijalizacijom stečen sociokulturni sklop zapreka demokratskoj resocijalizaciji?

Iako snažno prisutan, čini se da ovaj sociokulturni filter ipak nije nužno determinirajući. Naime, utjecaj institucionalnog učenja u okviru novoga političkog sustava može relativizirati kulturalnu inerciju. Riječ je o procesu razvoja i usvajanja demokratskih vrijednosti u društvima bez iskustva demokratskoga sustava, a nakon izlaganja djelovanju demokratskih institucija. Proces pretpostavlja razvoj triju ključnih kvaliteta građanstva koje prethode većini demokratskih i ekonomskih vrijednosti: suzdržavanje, samopouzdanje i odgovarajući društveni ideali. Građani će razvijati ograničavanje i samopouzdanje samo pod specifičnim okolnostima; naime, oni moraju biti izloženi institucijama koje ohrabruju razvoj tih kvaliteta građanstva, dok društveni ideali osiguravaju opravdanje po kojem je jedan skup političkih i ekonomskih procedura prihvatljiviji od drugih mogućnosti (usp. Rohrschneider, 2003., 49; Werlin i Eckstein, 1990., 252). Na taj način utjecaj političkih odnosa kroz proces institucionalnog učenja može prevladati zapreke demokratskom razvoju koje stvara utjecaj kulturne inercije i socijalizacijskih efekata. Uloga političkih elita u dizajniranju političkog sustava i usmjerenju političkoga djelovanja upravo je tu ključna, jer u ovisnosti o performansama sustava i demokratičnosti političke vlasti (političkom stilu) odvijat će se i demokratska resocijalizacija kao proces sociokulturne adaptacije novom demokratskom poretku.

ULOGA LIBERALNIH ASPIRACIJA

Masovne liberalne aspiracije važan su sociokulturni činitelj, prethodno zanemarivan u empirijskim studijama demokratske tranzicije političkih sustava. Još uvijek rijetka istraživanja na toj osnovi upozoravaju na važnost ove varijable kao pokazatelja kulturne modernizacije. Teorijska osnova mogla bi se sažeti ovako: 1) liberalne aspiracije postaju intenzivnije i proširenije s ekonomskom modernizacijom; 2) one narastaju podjednako i u demokratskim i nedemokratskim sustavima; 3) one prerastaju u masovni zahtjev za demokracijom, sve dok se ne uspostavi takav poredak koji će osigurati šire mogućnosti zadovoljenja liberalnih aspiracija; 4. kontrolirajući inicijalnu razinu demokratičnosti društva, liberalne aspiracije imaju zamjetno pozitivan utjecaj na tranziciju prema demokraciji kad god su vanjski činitelji blokiranja promjena uklonjeni (usp. Welzel i Inglehart, 2001., 13; Inglehart i Welzel, 2005.b, 257-260).

Iz ovoga proizlazi da razina prisutnosti liberalnih aspiracija određuje opseg građanskih i političkih sloboda koje jedno društvo može ostvariti, iako same liberalne aspiracije ne određuju precizno kada će se demokratske promjene dogoditi. Uz političke elite kao unutarnji činitelj, odlučujuću

ulogu u "tajmingu" demokratizacije ima međunarodno okruženje kao vanjski činitelj. Relativno visoke razine liberalnih aspiracija mogle su u tranzicijskim društvima postojati i prije, ali nisu mogle pokrenuti demokratizaciju. U konkretnom slučaju postsocijalističkih tranzicija, međunarodni činitelji (npr. raspad sovjetskoga bloka) omogućili su promjene. No te su promjene mogle voditi u smjeru drugačijem od demokratskih promjena, ovisno o količini liberalnih aspiracija u društvu.¹⁶ U predtranzicijskom razdoblju vanjski su činitelji ograničavali utjecaj masovnih liberalnih aspiracija, no nakon prestanka njihova djelovanja, u uvjetima političkih promjena, masovne liberalne aspiracije dobivaju glavnu ulogu. Vanjski uvjeti mogu spriječiti djelovanje liberalnih aspiracija, ali ih ne mogu stvoriti ondje gdje one ne postoje (Inglehart i Welzel, 2005.a, 30-31). To znači da iako međunarodne institucije ohrabruju nositelje političke vlasti u tranzicijskim društvima na otvorenije i demokratsnije vladanje, to neće voditi prema demokratizaciji ako nema dovoljno snažnih prodemokratskih pritisaka iznutra. Liberalne aspiracije tako promiču institucionaliziranu slobodu (demokratski poredak). Demokratske institucije utječu na rast liberalnih aspiracija, iako nisu glavni razlog toga rasta (one nastaju i u autoritarnim porecima). S druge strane pak, liberalne aspiracije imaju najveći utjecaj na institucionaliziranu demokraciju (održanje demokracije).

Uz liberalne aspiracije, jednako važna (i s njima usko povezana) sastavnica građanske političke kulture jesu vrijednosti samoizražavanja. Vrijednosti samoizražavanja sindrom su masovnoga stajališta, zajednička temeljna dimenzija koja ističe slobodu, toleranciju različitosti i participaciju. Ovo je podjednako obilježje individualne i socijetalne razine. Vrijednosti samoizražavanja iskazane su u političkoj kulturi u mjeri u kojoj javnost ističe slobodu i participaciju, javno samoiskazivanje, toleranciju spram različitosti, interpersonalno povjerenje i životno zadovoljstvo (Inglehart i Welzel, 2003., 8; Inglehart i Welzel, 2005.b, 135-145, 196-204, 244). Postmaterijalističke vrijednosti najbolji su indikator ovih vrijednosti, posebno ako znamo da se postmaterijalizam eksplicitno odnosi na slobodu izražavanja i slobodu izbora, stvarajući tako liberalne aspiracije. Relativno jače liberalne aspiracije proširuju motivaciju ljudi da podrže zahtjeve za većom slobodom. To pomaže obrani demokracije od autoritarnih posezanja, jednako kao i procesima liberalizacije u autoritarnim društvima.

Važnost i ulogu masovnih liberalnih aspiracija kao jedne od glavnih komponenti demokratizacije posebno ističe teorija ljudskog razvoja (Human Development Theory).¹⁷ Riječ je o novoj i sustavnoj teoriji međusobne povezanosti i međusobnog utjecaja triju elemenata: ekonomskog razvoja, gra-

đanske kulture (posebno liberalnih aspiracija) i demokracije (demokratskih institucija) koja osigurava koherentan okvir unutar kojega se proces demokratizacije može dosljedno interpretirati. Ova teorija tvrdi da demokracija proistječe iz razvojnoga slijeda u kojem je jedan uzročni pravac dominantan. Slijed počinje akumulacijom fizičkih i kognitivnih ljudskih resursa kroz proces ekonomskog razvoja. Slijed se nastavlja kulturalnim promjenama prema sve većem značenju ljudskoga samoizražavanja. Te se promjene odražavaju na liberalne aspiracije i kulminiraju nastajanjem i konsolidacijom demokracije, odnosno institucionalizirane slobode.

Ovdje imamo tri glavna procesa. Prvi i osnovni proces jest socioekonomski razvoj, koji podrazumijeva društvene promjene usko povezane s rastom produktivnosti, unapređenjem zdravlja i produljenjem očekivanoga životnog vijeka, povećanjem materijalnoga blagostanja, širenja obrazovanosti i komunikacija te kompleksnost društvene organizacije. Drugi proces jest vrijednosna promjena, povezana sa socioekonomskim razvojem, koja donosi rast životnih očekivanja i sve veći stupanj egzistencijalne sigurnosti. Sve veća tržišta i društvena pokretljivost povećavaju interakciju među ljudima i horizontalnu povezanost među društvima, što tendira transformaciji autoritarnih odnosa prema pregovaračkim odnosima, emancipirajući ljude od odnosa hijerarhije koji ograničavaju čovjekovu autonomiju. U ovom procesu sve više prevladavaju vrijednosne orijentacije koje se nazivaju vrijednosti građanske kulture (Almond, Verba), postmaterijalističke vrijednosti (Inglehart), emancipatorne vrijednosti (Welzel) ili vrijednosti samoizražavanja (Inglehart, Baker, Welzel). Svakako, riječ je o osjetnom vrijednosnom pomaku od tradicionalnoga vrijednosnog kompleksa (koji je manje ili više podređivao pojedinca zajednici) prema vrijednostima koje ističu važnost prava, autonomije individualnog izbora i samoizražavanja pojedinca. Treći krupni proces podrazumijeva promjene političkih institucija društva. Najuočljiviji razvoj na ovom području odražava se kroz rast demokratskih obilježja u mnogim društvima. Najveće demokratske promjene događaju se upravo tijekom tranzicije bivših socijalističkih društava, koja su se transformirala u ustavne demokracije primijenivši osnovna demokratska pravila.

Iako su teoretičari modernizacije ova tri procesa i prije dovodili u vezu s demokratskim promjenama, odnos među njima nije bio dovoljno jasan i nedostajala je suvisla teorijska integracija. Ono što je posebno važno (i što ovaj pristup razlikuje od svih dosadašnjih pristupa) jest da teorija ljudskog razvoja integrira ova tri procesa, dovodeći ih u vezu s mogućnošću proširenja čovjekova izbora. Čovjekov izbor, odnosno proširenje prostora slobode, postaje svrha društvene mo-

dernizacije i razvoja. Drugačije, izostaje njihov smisao. Može se reći da ovaj koncept nepobitno pomiče standarde modernizacijske teorije.

ZAKLJUČAK

Bez odgovarajućih strukturalnih preuvjeta demokracija nije ostvariva. Ekonomski je razvoj nužan, ali ne i dovoljan uvijek uspostave i održanja demokracije. Razvoj nužno ne povećava izgleda za tranziciju prema demokraciji, ali povećava izgleda da postojeća (ili novonastala) demokracija opstane. Kad je demokracija već uspostavljena, tad ekonomska ograničenja imaju zamjetan utjecaj. Naime, mogućnosti opstanka demokracije utoliko su veće što je društvo ekonomski razvijenije. Stabilnost demokracije povećava se s ekonomskim razvojem. Obrnuto, opadanje razvoja i ekonomske krize ugrožavaju stabilnost demokracije. To je posebno važno kod novonastalih demokracija, koje su vrlo ranjive ako su izložene lošim ekonomskim performansama, dok u razvijenim demokracijama to neće dovesti poređak u pitanje, ali će proizvesti ozbiljne političke učinke.

Ekonomski razvoj utječe u predvidljivu smjeru, stvarajući određene sociostrukturne pretpostavke (društvena modernizacija). No ekonomski razvoj i drugi strukturalni činitelji, iako nužni, ne djeluju izravno niti sami po sebi utječu na pojavu i održanje demokracije. Taj utjecaj posredovan je sociokulturnim činiteljima, osobito političkom kulturom kao skupom kolektivnih i individualnih vrijednosti, uvjerenja i stavova koji prethode političkim orijentacijama, kolektivnim preferencijama i političkom ponašanju, pa na taj način izravno utječu na oblike i dosege kolektivnih akcija.

Demokratizacija je stoga kolektivna akcija oblikovana ovim sociokulturnim činiteljima. Demokratske procese predvode i usmjeravaju političke elite, koje su pak vođene ili su pod utjecajem kolektivnih preferencija i očekivanja, dok je njihov politički stil (praksa političke vlasti) obilježen njihovim sociokulturnim naslijeđem i političkom kulturom. Sociokulturni činitelji tako određuju snagu političkih pokreta za demokraciju i snagu liberalnih reformatora među političkim elitama. Posebnu ulogu ovdje imaju liberalne aspiracije, koje djeluju kao društvena snaga što kolektivne akcije usmjerava onamo odakle će omogućiti demokratska rješenja. Stoga demokratizaciju unutar tranzicijskih društava nije moguće razumjeti bez ovoga ključnog posredovanja sociokulturnih činitelja, posebno političke kulture. Slijedom toga, možemo ustvrditi da se demokratizacija, shvaćena kao proces ostvarenja djelotvornoga demokratskog poretka u tranzicijskim društvima, odvija podjednako kao sociostrukturna moderni-

zacija (proces strukturnih promjena uzrokovanih poglavito ekonomskim razvojem) i sociokulturna adaptacija (proces demokratske resocijalizacije koji se odvija usvajanjem vrijednosti građanske političke kulture).

Bez ovakva pristupa lako bi se mogao previdjeti odnos između ekonomskog razvoja i kulturne promjene, s jedne strane, te odnos između kulturne promjene i demokratizacije, s druge strane. Oba su ova odnosa komponente općeg razvoja koji se može gledati kao povećanje individualnih i društvenih sposobnosti i mogućnosti da građani utemelje svoj život na osnovi vlastita izbora. Na taj se način demokratizacija može promatrati kao proces proširenja prostora slobode i čovjekova izbora u društvu.

Promatrano s ovog aspekta, demokratizacija je i liberalizacijski proces, u kojem ljudi ostvaruju sve veća građanska i politička prava. Masovne liberalne aspiracije povećavaju društveni pritisak za proširenje prostora slobode. Tako razvoj demokracije nije uvjetovan samo objektivnim činiteljima poput ekonomskog razvoja, a ni autonomnom voljom društvenih aktera. On je prije svega oblikovan i političkom kulturom, koja se iskazuje kao prevladavajuća društvena vrijednosna orijentacija.

Moglo bi se reći da je važnost sociokulturnih činitelja naglašenija u tranzicijskim društvima (jer se u njima demokratizacija odvija u drugačijim uvjetima, više pod utjecajem egzogenih, a manje endogenih elemenata modernizacije) nego u etabliranim demokracijama (gdje je demokracija više proizvod endogenog razvoja, a manje vanjskih utjecaja). Stoga se razina demokratiziranosti ne može mjeriti samo na osnovi strukturnih činitelja koji se u etabliranim demokracijama već pretpostavljaju, jer su proizvod dugotrajnog, organskog, odnosno endogenog razvoja, pa stoga i podudarni s političkom kulturom, a u tranzicijskim društvima nije tako.

BILJEŠKE

---

¹ Usp. Karl i Schmitter, 1991.; Muller i Seligson, 1994.; Przeworski i Limongi, 1997.; Przeworski, 2005.; Seligson, 2002.; Lipset, 1959.; Lipset, 1994.; Dahl, 1998.; Grugel, 2001.; Boix i Stokes, 2003.; Feng, 1997.

² Na tu potrebu upozorio je još početkom 1970-ih D. Rustow (Rustow, 1970.), znatno prije vala demokratizacije postsocijalističkih društava. Međutim, malobrojni su se autori sustavno zaokupili tim pitanjem.

³ Ovoj podjeli mogle bi se dodati i tranzicijske teorije, odnosno teorije aktera, kao zaseban pristup. Međutim, većina tih teorija posebno naglašava ulogu aktera u procesu demokratizacije, a zanemaruje strukturne preduvjete i uzročne procese, osobito sociokulturne. Stoga ćemo se u ovom razmatranju tek nakratko dotaknuti pojedinih predstavnika teorije aktera, i to u onom dijelu gdje tematiziraju aspekte socioekonomskog razvoja i njegovu važnost za demokraciju.

zaciju, odnosno propitujući sociokulturno utemeljenje djelovanja političkih aktera.

⁴ Usp. Almond i Verba, 2000.; Conway, 1989.; Diamond, 1999.; Diamond, 1993.; DiMaggio, 1994.; Granato, Inglehart i Leblang, 1996.; Eckstein, 1988.; Inglehart i Welzel, 2003.; Inglehart i Welzel, 2005.a; Inglehart i Welzel, 2005.b; Rohrschneider, 2003.; Welzel i Inglehart, 1999.; Welzel i Inglehart, 2001.; Zapf, 2003.

⁵ Demokracija je stoga mnogo više od uvođenja procedure za mirnu smjenu vlasti. Štoviše, institucije vlasti i države općenito potpuno su demokratske kad uživaju legitimitet građanstva i predstavljaju političku zajednicu. Stoga je teško razdvojiti demokratsku vlast od koncepta građanstva. Građanstvo se odnosi na konfliktno djelovanje oko moći, tj. borbu za to tko ima pravo što reći ili odrediti zajedničke probleme ili odlučiti na koji će se način s njima suočiti. Demokracija je politički sustav koji sadrži i rješava ove borbe oko moći. Moglo bi se reći da postoji ondje gdje nalazimo opći konsenzus, opću participaciju, odgovornost i praksu građanskih prava, toleranciju i pluralizam. Na taj način demokratizacija znači svaki pomak ka građanstvu, širini građanske participacije, jednakosti, poštivanju i organiziranju mišljenja građana i njihovoj zaštiti (usp. Tilly, 1999., 4-9; Dalton, 2006., 35-60; Grugel, 2001., 7).

⁶ Marx je često isticao da je izrazita nejednakost povezana sa siromaštvom, pa se stoga socijalizam, za kojeg je vjerovao da će biti egalitarni i demokratski poredak s politički slabom državom, može pojaviti jedino u uvjetima obilja. Socijalizam, u uvjetima materijalne oskudice, rezultirat će društvenim neuspjehom i represijom, što je povijesni razvoj i potvrdio. Suvremeni autori nalaze da je obilje povezano s prisutnošću demokratskih institucija, nastavljajući se na Tocquevillove tvrdnje da društvena jednakost (shvaćena kao građanska i politička jednakost u statusu i pravima) i poštivanje pojedinca, bez obzira na ekonomske uvjete, snažno vode demokraciji.

⁷ Koristeći se podacima istraživanja bliskoistočnih zemalja, Lerner je označio urbanizaciju, obrazovanje i rast masovnih medija (ili komunikacija) kao bitne činitelje procesa demokratskog razvoja. Smatrao je da je urbanizacija činitelj koji potiče obrazovanje, koje pak ubrzava rast medija, a sve skupa demokratski razvoj.

⁸ Diktature su preživjele godinama u zemljama koje su bile bogate i razvijene (npr. Španjolska u Europi, a više bliskoistočnih zemalja izvoznica nafte i danas su autokracije). Kod više zemalja prag razvijenosti dostigao je i prestigao razinu kada bi diktature trebale propasti, međutim to se nije dogodilo, diktature su preživjele i ostale i dalje u vrlo dobroj kondiciji.

⁹ O'Donellov i Schmitterov rad pokušava objasniti demokratizaciju isticanjem uloge aktera unutar autoritarnoga režima. O'Donell i Schmitter tvrde da nema tranzicije čiji početak nije posljedica (izravna ili neizravna) podjela unutar samoga autoritarnog režima. Njihova elitocentrična teorija ne daje težinu populističkoj mobilizaciji ili masovnim protestima kao uzrocima demokratizacije. Nastavljajući se na rad O'Donella i Schmittera, buduće teorije aktera približit će se stajalištima o "paktu" među elitama tijekom tranzicije, isto kao i hipotezi o "ravnoteži moći" koja propituje pregovaračku snagu de-

mokrata nasuprot elitama starog režima kako bi odredili vjerojatnost demokracije. O'Donnell i Schmitter tvrde da demokracija po sebi može biti stvar načela, ali ona uključuje njihovo stavljanje u praksu kroz specifična i razrađena pravila i procedure. U tom smislu oni se pomiču od diskusije o preduvjetima u diskusiju o procesima, identificirajući demokraciju kao rezultat akcije aktera (usp. O'Donnell i Schmitter, 1986.).

¹⁰ Ekonomski razvoj sam po sebi ne vodi demokraciji, štoviše, on može biti i u funkciji učvršćenja stabilnosti autoritarnih poredaka (usp. Feng, 1997., 395-399; Inglehart i Welzel, 2005.a, 4).

¹¹ Utjecaj ekonomskog razvoja na vjerojatnost demokratske tranzicije u sto godina između polovine 19. stoljeća i 2. svjetskog rata bio je ključan i znatno jači nego njegov utjecaj na demokratsku stabilnost. U tom razdoblju glavni doprinos ekonomskog razvoja bio je u stvaranju demokracije, dok je njegov glavni doprinos nakon 2. svjetskog rata bio znatno više u zaštiti demokracije u postojećim demokratskim društvima (usp. Boix i Stokes, 2003.).

¹² Modernizacija se dugo smatrala jedinstvenim zapadnjačkim procesom koji nezapadna društva mogu slijediti u mjeri u kojoj napuštaju svoje tradicionalne kulture i prihvaćaju tehnološki i etički "superiorne" zapadnjačke obrasce ("vesternizacija"). Dva su pristupa u ovom kontekstu: prvi, koji ističe konvergenciju vrijednosti kao rezultat modernizacije, gdje nadmoćne ekonomske i političke snage vode kulturnoj promjeni, te predviđa opadanje tradicionalnih vrijednosti i njihovu zamjenu modernim vrijednostima; drugi, koji ističe trajnost tradicionalnih vrijednosti usprkos ekonomskim i političkim promjenama i tvrdi da su vrijednosti relativno nezavisne od ekonomskih uvjeta (usp. DiMaggio, 1994.).

¹³ Individualna podrška demokraciji određena je znatno više instrumentalnim motivima nego normativnim obvezama prema vrijednostima demokracije. Ljudi sa snažno izraženim samoizražavanjem uvijek će radije odabrati demokraciju nego autokraciju. No mnogo je ljudi koji demokraciju podržavaju iz razloga očekivanog djelovanja, čak i kad je istaknutost samoizražavanja slaba. Stoga je otvorena podrška demokraciji slab pokazatelj intrinzične podrške, jer je otvorena podrška potaknuta instrumentalnom motivacijom (Inglehart i Welzel, 2003., 73).

¹⁴ Demokracija u praksi djeluje kroz mirnu kolektivnu akciju skupina građana. Budući da je miroljubiva kolektivna akcija utemeljena u duhu suradnje, od institucionalnih mogućnosti mirne kolektivne akcije koje omogućuje demokratski poredak može se očekivati da će promovirati interpersonalno povjerenje. Ono je bitna sastavnica građanske političke kulture i ima pozitivan i statistički značajan učinak na demokratsku stabilnost. Nalazi istraživanja potvrđuju da društva s relativno visokim razinama interpersonalnog povjerenja i životnog zadovoljstva značajno više žele imati demokratske institucije u odnosu na društva s nižim razinama, stoga je prisutnost ovog činitelja u društvu ključna za razvoj demokratskog poretka (usp. Inglehart, 1990., 45; Muller i Seligson, 1994., 647-648).

¹⁵ Nalazi istraživanja (dobiveni na iznimno širokim uzorcima) snažno podupiru tvrdnju da stabilnost demokracije ovisi o stavovima

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 17 (2008),
BR. 3 (95),
STR. 327-349

MALDINI, P.:
UZROČNI PROCESI...

građanske kulture. Puno je primjera koji pokazuju koliko je važna ukorijenjenost demokratskih vrijednosti i građanske kulture. Tako npr., Indija s pola stoljeća formalne demokracije nema djelotvoran demokratski sustav za razliku od Češke koja je nakon pola stoljeća totalitarizma danas najdalje odmakla u demokratizaciji. Hoće li demokratske institucije preživjeti ili ne tijekom dobrih ili loših vremena zavisi o tome da li je među građanima izgrađena i ukorijenjena kulturalna privrženost demokraciji i njenim institucijama. Weimarska Njemačka je imala demokratski ustav poput svake druge demokracije, ali demokratske norme se nisu ukorijenile i u krizi institucije su se pokazale nestabilnima (usp. Welzel, Inglehart i Klingemann, 2001., 7-8; Granato, Inglehart i Leblang, 1996., 680, 686).

¹⁶ Razina liberalnih aspiracija koja je bila prisutna u društvima u vrijeme tranzicijskih promjena varira u zavisnosti od razine fizičkih i kognitivnih ljudskih resursa akumuliranih prije tih promjena. Stupanj demokratiziranosti pojedinoga društva koji je ustanovljen nakon tranzicijskih promjena varira u odnosu na razinu liberalnih aspiracija koje su bile prisutne u tom društvu u vrijeme tranzicijskih promjena. To znači da je u društvima koja su ušla u tranzicijske promjene na niskoj razini prava na slobodu (autokracija), ta razina rasla razmjerno s razinom liberalnih aspiracija tijekom tranzicijske promjene. Isto tako, u društvima koja su ušla u tranzicijske promjene s višom razinom liberalnih prava (kao demokracije ili poludemokracije), ta je razina odoljela slabljenju, razmjerno s razinom liberalnih aspiracija tijekom tranzicijskih promjena (Welzel i Inglehart, 1999., 9-10).

¹⁷ Usp. Inglehart i Welzel, 2005.a, 2005.b; Inglehart, Welzel i Klingemann, 2003.; Welzel i Inglehart, 1999., 2001.; Inglehart i Baker, 2000.

LITERATURA

Almond, G., Verba, S. (2000.), *Civilna kultura: politički stavovi i demokracija u pet zemalja*, Zagreb: Politička kultura.

Boix, C., Stokes, S. C. (2003.), Endogenous Democratization, *World Politics*, (55) 4: 517-549.

Conway, M. M. (1989.), The Political Context of Political Behavior, *The Journal of Politics*, (51) 1: 3-10.

Dahl, R. (1998.), *Poliarhija. Participacija i opozicija*, Zagreb: Politička kultura.

Dalton, R. J. (2006.), *Citizen Politics: Public Opinion and Political Parties in Advanced Industrial Democracies*, Washington, D.C.: CQ Press.

Diamond, L. (1999.), *Developing Democracy: Toward Consolidation*, Baltimore: Johns Hopkins University Press.

Diamond, L. (ur.) (1993.), *Political Culture and Democracy in Developing Countries*, Boulder / London: Lynne Reinner Publishers.

DiMaggio, P. (1994.), Culture and Economy. U: N. J. Smelser i R. Swedberg (ur.), *The Handbook of Economic Sociology* (str. 27-57), Princeton University Press / Russel Sage Foundation, New York.

Doorenspleet, R. (2000.), Reassessing the Three Waves of Democratization, *World Politics*, 52 (April): 384-406.

Eckstein, H. (1988.), A Culturalist Theory of Political Change, *The American Political Science Review*, 82 (3): 789-804.

Feng, Y. (1997.), Democracy, Political Stability and Economic Growth, *British Journal of Political Science*, 27 (3): 391-418.

Granato, J., Inglehart, R., Leblang, D. (1996.), Cultural Values, Stable Democracy and Economic Development: A Reply, *American Journal of Political Science*, 40 (3): 680-696.

Grugel, J. (2001.), *Democratization: A Critical Introduction*, Basingstoke/New York: Palgrave Macmillan.

Huntington, S. P. (1991.), *The Third Wave. Democratization in the Late Twentieth Century*, Norman/London: University of Oklahoma Press.

Inglehart, R. (1990.), *Culture Shift in Advanced Industrial Societies*, Princeton: Princeton University Press.

Inglehart, R. F., Welzel, C. (2003.), Political Culture and Democracy: Analyzing Cross-Level Linkages, *Comparative Politics*, 36 (1): 61-79.

Inglehart, R. F., Welzel, C. (2005.a), Liberalism, Postmaterialism and the Growth of Freedom: The Human Development Perspective, *International Review of Sociology*, 15 (1): 81-108.

Inglehart, R. F., Welzel, C. (2005.b), *Modernization, Cultural Change and Democracy. The Human Development Sequence*, New York: Cambridge University Press.

Inglehart, R. F., Welzel, C., Klingemann, H. D. (2003.), The Theory of Human Development, *European Journal of Political Research*, 42 (2): 341-80.

Inglehart, R. F., Baker, W. E. (2000.), Modernization, Cultural Change and the Persistence of Traditional Values, *American Sociological Review*, 65 (February): 19-51.

Karl, T. L., Schmitter, P. C. (1991.), What Democracy Is... and Is Not, *Journal of Democracy*, 2 (3): 75-88.

Lerner, D. (1958.), *The Passing of Traditional Society: Modernizing the Middle East*, Glencoe, Ill.: The Free Press.

Lipset, S. M. (1959.), Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy, *American Political Science Review*, 53 (1): 69-105.

Lipset, S. M. (1994.), The social requisites of democracy revisited, *American Sociological Review*, 59 (February): 1-22.

Moore, B. (1993.), *The Social Origins of Dictatorship and Democracy: Lord and Peasant in the Making of the Modern World*, Boston: Beacon Press.

Muller, E. N., Seligson, M. A. (1994.), Civic Culture and Democracy: The Question of Causal Relationships, *The American Political Science Review*, 88 (3): 635-652.

O'Donnell, G., Schmitter, P. C. (1986.), Tentative Conclusions about Uncertain Democracies. G. A. O'Donnell, P. C. Schmitter, L. Whitehead (ur.), *Transitions from Authoritarian Rule*, Vol. 4 (str. 1-78), The Johns Hopkins University Press, Baltimore.

Przeworski, A. (ur.) (2005.), *Democracy and Development: Political Institutions and Well-Being in the World, 1950 – 1990*, Cambridge: Cambridge University Press.

Przeworski, A., Limongi, F. (1997.), Modernization: Theories and Facts, *World Politics*, 49 (2): 155-183.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 17 (2008),
BR. 3 (95),
STR. 327-349

MALDINI, P.:
UZROČNI PROCESI...

Rohrschneider, R. (2003.), Learning Democracy: Do Democratic Values Adjust to New Institutions? U: D. Pollack, J. Jacobs, O. Müller, G. Pickel (ur.), *Political Culture in Post-Communist Europe: Attitudes in New Democracies* (str. 47-70), Ashgate Publishing Ltd., Aldershot.

Rustow, D. A. (1970.), Transitions to Democracy: Toward a Dynamic Model, *Comparative Politics*, 2 (3): 337-363.

Seligson, M. A. (2002.), The Renaissance of Political Culture or the Renaissance of the Ecological Fallacy?, *Comparative Politics*, 34 (3): 273-292.

Tilly, C. (1999.), Processes and Mechanisms of Democratization, *Sociological Theory*, 18 (1): 1-16.

Tocqueville, A. de (2001.), *Democracy in America*, New York: Penguin Putnam Inc.

Weber, M. (1989.), *Protestantska etika i duh kapitalizma*, Sarajevo: Svjetlost.

Welzel, C., Inglehart, R. (1999.), *Analyzing Democratic Change and Stability: A Human Development Theory of Democracy*, Discussion Paper FS III, Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung (WZB), Berlin: 99-202.

Welzel, C., Inglehart, R. (2001.), *Human Development and the Explosion of the Democracy: Variations of Regime Change across 60 Societies*, Discussion Paper FS III, Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung (WZB), Berlin: 1-202.

Welzel, C., Inglehart, R., Klingemann, H. D. (2001.), *Human Development as a General Theory of Social Change: A Multi-Level and Cross-Cultural Perspective*, Discussion Paper FS III, Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung (WZB), Berlin: 01-201.

Werlin, H. H., Eckstein, H. (1990.), Political Culture and Political Change, *The American Political Science Review*, 84 (1): 249-259.

Zapf, W. (2003.), *Modernization Theory and the Non-Western World*, Paper presented to the conference "Comparing Processes of Modernization", University of Potsdam, December 15-21, 2003, Nr. P 2004-003, Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung (WZB), Berlin.

Causal Processes of Democratic Change: Socioeconomic Development or Sociocultural Factors?

Pero MALDINI
University of Dubrovnik, Dubrovnik

Dealing with democratization of transitional societies, the author is trying to define causal processes of democratic change. Considering sociostructural prerequisites as necessary but not sufficient for establishing democracy, the author emphasizes the importance of sociocultural factors

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 17 (2008),
BR. 3 (95),
STR. 327-349

MALDINI, P.:
UZROČNI PROCESI...

and claims that political culture is the intervening variable in the interaction between socioeconomic development and democracy. This thesis is tested through various aspects of the relationship between socioeconomic and sociocultural dimensions of the democratization process. Economic development and other structural factors do not act directly, nor do they solely by themselves influence the existence and stability of democracy. That influence is mediated by sociocultural factors, particularly by political culture. Hence, democratization is a collective action shaped by sociocultural factors. The effect of sociostructural prerequisites on the democratization process is taking place through the activity of sociocultural factors, which determine the forms and reaches of collective action, and finally the level and stability of democracy. In the transitional context, democratization is in progress both as sociostructural modernization and sociocultural adaptation.

Key words: democracy, democratization, economic development, modernization, sociocultural factors, civic culture, liberal aspirations

Liegen die Ursachen demokratischer Wandel in der sozioökonomischen Entwicklung oder in soziokulturellen Faktoren?

Pero MALDINI
Universität Dubrovnik, Dubrovnik

Ausgehend von seiner Untersuchung der Demokratisierungsprozesse in Transitionsgesellschaften, versucht der Verfasser die Ursachen demokratischer Wandel zu bestimmen. Während soziostrukturelle Bedingungen zwar eine notwendige Voraussetzungen seien, für die Einrichtung einer Demokratie aber nicht ausreichen, müsse die Bedeutung soziokultureller Faktoren unterstrichen werden. Es wird die These aufgestellt, dass die politische Kultur als Interventionsvariable bei der Interaktion von sozioökonomischer Entwicklung und Demokratie wirke. Diese These wird unter verschiedenen Aspekten des Wechselverhältnisses zwischen den sozioökonomischen und soziokulturellen Dimensionen des Demokratisierungsprozesses hinterfragt. Die wirtschaftliche Entwicklung und andere strukturwirksame Faktoren wirken sich nicht unmittelbar aus, noch aber haben sie an sich einen Einfluss auf das Auftreten und die Wahrung von Demokratie. Dieser Einfluss wird durch soziokulturelle Faktoren vermittelt, insbesondere durch politische Kultur. Demokratisierung ist also ein durch soziokulturelle Faktoren geprägter kollektiver Vorgang. Der Einfluss soziostruktureller

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 17 (2008),
BR. 3 (95),
STR. 327-349

MALDINI, P.:
UZROČNI PROCESI...

Faktoren auf den Prozess der Demokratisierung wird durch soziokulturelle Faktoren vermittelt, die die Formen und die Tragweite dieses kollektiven Vorgangs bestimmen sowie letztendlich das Niveau und die Stabilität der Demokratie. Im Transitionskontext verläuft der Demokratisierungsprozess auf dieselbe Weise wie soziostrukturelle Modernisierung und soziokulturelle Anpassung.

Schlüsselbegriffe: Demokratie, Demokratisierung, wirtschaftliche Entwicklung, Modernisierung, soziokulturelle Faktoren, bürgerliche politische Kultur, liberale Neigungen